

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 870-883

ÇAĞDAŞ DÜNYADA EVRENSEL AHLÂK İLKELERİNE AKIL-KALP İLİŞKİSİ
AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM
An Approach to Universal Ethics in the Contemporary World
in terms of the Mind-Heart Relationship

Hatice TEBER

Dr. Öğr. Üyesi Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, haticeteber@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4517-0698.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 12.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 10.12.2022
Yayın Tarihi / Published: 31.12.2022
Cilt / Volume: 9
Sayı / Issue: 3
Sayfa / Pages: 870-883

Atıf / Cite as: Teber, Hatice. “Çağdaş Dünyada Evrensel Ahlâk İlkelerine Akıl-Kalp İlişkisi Açısından Bir Yaklaşım” (An Approach to Universal Ethics in the Contemporary World in terms of the Mind-Heart Relationship). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 870-883. Doi: 10.17859/pauifd.1188121.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 870-883

ÇAĞDAŞ DÜNYADA EVRENSEL AHLÂK İLKELERİNE AKIL-KALP İLİŞKİSİ AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM*

Hatice TEBER**

Öz

İnsanın fikrî ve manevî yönünü oluşturan; kendisi için iyi ve kötüyü ayırmasını sağlayan akıl ve manevî anlamda, akıldan daha ince bir düşünceye ve ilahi tecelliye sahip kalbin varlığı bilimsel gerçeklerin kuşku duymadığı iki gerçekliktir. Akıl istidlal ve muhakeme yolu ile elde edilen tahkiki bir iman, akleden bir kalp meydana getirir ki bu durum da insanı yaratılış rütbesi olan eşref-i mahlukat olma konumuna terfi ettirir. Kur'ân-ı Kerîm'de düşünmeye, akletmeye çağrılan kalp, aklın ve duyuların kendisine sunduğu bilgileri Allah'ın verdiği ilham ve keşf gücüyle yorumlar ve gerçek imana ulaşabilir. Kur'ân-ı Kerîm bilgi kaynağı olarak kabul ettiği akıl, kalp ve duyuların birlikte çalışmaları halinde elde edecekleri bilginin, insanı yanıltmayan doğru ve kesin bir bilgi olduğunu ifade eder. Düşünebilen bir akıl zihinsel akıl-duyu ilişkisini, selim bir kalp ise insanın hem zihinsel hem de kalbiyle ilişkili fitrî aklını ifade etmektedir. Bu yönüyle selim bir kalp ile müstakim bir aklın fitratı gereği insanı iyiye, doğruya ve faydalıya götürebilen en önemli araçlar olduğu görülebilir. Bu çalışmada akıl ve kalp korelasyonu içerisinde Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Nebevî anlayışını ortaya koyarak çağdaş dünyada psikososyal kimlik yönelimleri ve din temelli bir çözümleme yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Evrensel Ahlak ilkeleri, Akıl, Kalp, Akıl- Kalp uyumu, Kalbi akıl.

An Approach to Universal Ethics in the Contemporary World in terms of the Mind-Heart Relationship

Abstract

The mind, which constitutes the intellectual and spiritual side of man and enables him to distinguish between good and bad, and the existence of the heart, which has a more subtle thought and divine manifestation than the mind, are two realities that scientific facts do not doubt. A firm belief obtained through rational inference and reasoning creates a rational heart, which promotes man to the position of being the most honorable creature, which is the highest rank of creation. The heart, which is called to think and reason in the Quran, interprets the information presented to it by the mind and senses with the power of inspiration and discovery given by Allah and can reach true faith. The Quran states that the information that the mind, heart and senses, which it accepts as the source of information, work together, is accurate and certain information that does not mislead people. A mind that can think refers to the mental mind-sensory relationship, while a benign heart refers to the innate mind of a person, which is related to both his mind and his heart. In this respect, it can be seen that a benevolent heart and a strong mind are the most important tools that can lead a person

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir. Bu makale Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildiriden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, haticeteber@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4517-0698.

to the good, the right and the beneficial. In this study, we will try to make an analysis based on psychosocial identity orientations and religion in the contemporary world by revealing the understanding of the Quran and Sunnah in the correlation of mind and heart.

Keywords: Universal Moral Principles, Mind, Heart, Mind-Heart Harmony, Hearted Mind

Structured Abstract

According to the Quran, man was created as a being capable of both good and evil. However, Allah, whose grace and generosity is infinite, did not leave man confused and devastated between these two opposite abilities, but gave him a power that has the ability to distinguish like "reason." In His Great Book, Almighty Allah calls man to use his reason constantly by laying out the divine truths before him. While those who do not use their minds are condemned by Allah, those who have reason, that is, those who truly use the blessing of reason given to them, are also praised. Just as there are verses in the Quran that lead people to reason, there are also many verses that indicate that the heart does the reasoning, and that faith and unbelief come out of the heart. Because the heart is a source that leads people to real knowledge. The Quran has been sent down to rational beings and has always addressed them. The most basic moral duty of the person with whom Allah is addressed is to know Himself and the Creator of everything on earth, to appreciate Him properly and to believe in Him. In the Quran, the supreme creator emphasized that while describing the responsibility of man, he did not hesitate to take on the responsibility that the mountains, the sky and the earth did not want to accept. There is no doubt that this trust entrusted to man is the ability of thought and reason. Because man has been the addressee of Allah's offer only with his mind. Responsibility then shifted to himself. Saying, "Do you not reason?", "Do you not think?", "Will you not reason?" Allah states in the Quran that people take responsibility as a result of the mind given to them. According to the Quran, it is the mind that makes man human, gives meaning to all his actions, and enables man to take responsibility in the face of divine orders. When we say the heart, the first thing that comes to our mind is that it is an important organ in the human body that provides blood circulation. However, besides being a material organ, the heart has a second meaning. The heart, which is the source of all our consciousness, conscience, feelings and perceptions. In this second sense, the heart is an understanding, erudite and wise substance in human beings. It is this heart that is addressed and obeyed and held accountable. The heart is used with its second meaning in the Quran, ethics and literature. This heart is an entity that directs and manages all the decreasing and obeys itself in all its organs. The heart has been accepted as the center of human sensitivity in all religions and mysticism. It is the center of the inner world of man, where the information obtained through the senses and mind is collected, and expresses the whole spiritual world of man. Contrary to modern thought, which reduces the ability of contemplation, which is a type of human mental activity, to individual rationality, there is a close integrity relationship between mind and heart. This relationship is an indication that man is not only a rational being but also a moral being. The heart, which is referred to in many verses and in various ways in the Quran, is one of the most basic elements of a person's ability to know and believe. The heart is not only a place of emotions, but also a tool of knowledge. The knowledge acquired by the heart has the value of being existential 'certain' above being rational and logical. True knowledge emerges only with the harmony of the heart and the knowledge obtained through mental and experiential ways. Because knowledge that does not have an effect on our existence will not be knowledge, but only empty knowledge. A knowledge that cannot lead a person to faith does not have the quality of real knowledge. However, the knowledge that the heart is satisfied is free of all forms and doubts. Since this valuable knowledge we possess is based on wisdom and morality, it is important not only for the individual but also for the whole society and humanity. A person who is aware of the importance of the way of contemplation for himself and the society he lives in does not see a conflict between heart and mind, truth and good, or rational thought and spiritual experience. When we understand the role that the

heart plays in the process of contemplation and faith, we can reach both mental and heart confidence. Despite the constant questioning of the mind, even in matters of faith, the heart's highest quality is its meekness and deep devotion to what it believes. Faith, too, is meekness and submission. It is the heart that knows Allah, feels close to Him, works for Him, runs to Him, senses and discovers the truth. It is a center capable of perceiving superior truths. The heart, which is called to think and reason in the Qur'an, interprets the information presented to it by the mind and senses with the power of inspiration and discovery given by Allah and can reach true faith. Because the pure mind is incapable of perceiving the facts on its own. The mind is related to the visible side of material events, and the heart is related to the spiritual side of these events. For this reason, the Quran wants the existence of Allah to be understood with the unity of heart and mind. Because in the real sense, reasoning happens with mind and heart. In fact, the most important feature that distinguishes believers and unbelievers from each other is that believers can use their heart power along with their minds.

GİRİŞ

İnsanı iyilikle birlikte kötülüğe de kabiliyetli bir varlık olarak yaratan¹ kerem ve lütfu sonsuz olan Allah ona bu iki zıt kabiliyeti temyiz edecek akıl kuvvetini bahşetmiştir. Kur'an-ı Kerim boyut ve imkanları sınırlandırılmayan itikâdî, ahlâkî, amelî, edebî ve toplumsal tüm prensipleri ihtiva eden ilâhî bir kitap² olarak akıl sahibi insanı muhatap almaktadır.³ Aklı ve düşünme yetisi ile tüm varlıklardan farklı bir konuma sahip olan insan, yaratıcısına karşı ahlaki sorumluluklar yüklenmiştir.⁴ İnsanın en temel ahlaki görevi kendisini ve yaşaması için hizmetine sunulan tüm varlıkları yaratan Allah'ı tanımak, Ona inanmak ve Ona karşı görevlerini yerine getirmektir. Kutsal Kitabımız Kur'an-ı Kerim'de geçen akıl ve kalp kavramları üzerinde çok düşünülmüş ve çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Ancak onlar üzerine söylenecek sözler bitmemiştir ve bitmeyecektir. Çünkü akıl ve düşünen kalp, insanın varlığını şüphesiz kabul ettiği ama görüp, dokunamadığı kavramlardır, insan onların varlığını ancak tezahürleriyle anlayabilmektedir. İnsan içgüdüleriyle hareket eden hayvanlardan farklıdır. Ona sorumluluk kazandıran akli kavrayışı içgüdüden farklıdır. O tercih etme yeteneği, muhakeme ve mukayese cihazıdır. Kendisine verilen bilgileri değerlendirerek doğruyu, eğriden ayırma özelliğine sahiptir. İmâm-ı A'zam Ebû Hanife ve onun düşüncelerini sistematik bir inanç formuna sokan İmam Mâturîdî iman ile akıl arasındaki ilişkiye referansla, kulluk bilinci taşımayı temel yaklaşım biçiminin öncülü saymıştır. İmanı aklın muhatabı kabul eden İmam Mâturîdî, mukallidin imanını geçerli saymakla birlikte onu akıl yürütmeyi terk ettiğinden dolayı günahkâr kabul etmiştir⁵. Hatta Mâturîdî'ye göre duaya uzak kalan bir mümin, fitratının gereği olarak yaratıcı ile olan doğru irtibatı sağlayamamış demektir. Çünkü sorumluluk bilincini kaybeden insan, kötülüklere karşı duyarsızlaşabilmekte, hatta

¹ eş-Şems 91/8.

² Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm*, (İzmir: Nil Yayınları, 1993), 184.

³ el-Bakara, 2/ 164, 230; En'âm, 6/ 98, 126; el-Âraf, 7/ 32; et-Tevbe 9/ 11; Yunus 10/ 24; en-Nahl 16/ 11, 67.

⁴ Ebû Said Nasuriddîn Abdullah b. Ömer Kâdî el- Beydâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, (İstanbul: Dersaadet, 1314), 2/282.

⁵ Ömer Faruk Teber, "İslâmîn Bir Din Olarak Benimsenmesi ve Yayılmasında Maturîdî'den Hoca Ahmet Yesevî'ye: Vasat Bir Ümmet Projesi", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâturîdîlik-*, 05-07 Mayıs 2017, (2017), 1/ 252.

küfür ve zulmün neden olduğu akıl tutulmasına maruz kalabilmektedir⁶. Düşünebilen bir akıl ve selim bir kalbin arasındaki korelasyonu bilgi merkezli anlama ve algılama şeklinde ele alabiliriz.

1. Bilgi Edinmeye Yarayan Güç: Akıl

İnsan hiçbir varlığın almayı kabul etmediği emanetlerin sorumluluğunu üzerine almıştır. “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korkular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.”⁷ İnsanın yüklendiği bu emanetler akıl ve düşünme kabiliyetleridir. Allah insana Kur’an-ı Kerim’de “Akletmiyor musunuz?”, “Düşünmüyor musunuz?”, “Akletmeyecek misiniz?” sorularını yönelterek, onun sahip olduğu akıl ile sorumluluğu yüklendiğini beyan etmektedir.

İnsana verilen sınırlı, cüz-i akıl bir nevi pusula gibi bize hayatta ölçü ve rehberlik eder.⁸ Akıl hayrı ve şerri temyiz etme özelliğinde yaratılmıştır, o idrak eden ve insanı hayvandan ayıran, yüksek meziyetler kazandıran bir güçtür,⁹ zihinde toplanmış bir nurdur, insanı hareket ve sözlerinde düzgün yapandır.¹⁰ Bir şeyin faydalı olduğunu insana bildirip onu yapmasını sağlayan ya da kötü olduğunu bildirip yapmasına engel olan kuvvedir.¹¹ Bununla birlikte, iyiliğin yanında bazen de kötü şeylere tevessül edebilir.¹² Akıllı insan idrak eden, anlayan ve hikmet sahibidir.¹³ Ona sorumluluk kazandıran akli kavrayışıyla muhakeme ve mukayese ederek tercihlerde bulunabilir. Akıl düşünen, muhakeme eden ve karar veren, doğruyu ve yanlışını değerlendirerek rasyonel tavır sergileyen bir kaynaktır. Başka bir ifadeyle insanın varlığına, canlılığına ve hayatı içerisinde süregelen tüm aktivitelerine anlam kazandıran, sayesinde elde edilen bilgi vasıtasıyla doğru ile yanlış, hak ile bâtılı birbirinden tefrik etmesini sağlayıp onun yüksek bilgiye ulaşabilmesi ve faydalanabileceği ilmin kabulü için bir kuvvettir.¹⁴ İnsanın nazari bilgileri kavramak için yaratılıştan sahip olduğu kabiliyettir. ¹⁵Kendisine sunulan tüm nimetlerin farkına akıl nimeti vasıtası ile varabilir. O akıyla güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırabilir. Nitekim aklın, dinen mükellef olmaya esas teşkil etmesi sebebiyle henüz akletme olgunluğuna erişememiş çocuklar ve akli dengesi olmayan hasta ve

⁶ Sabri Yılmaz, - Ali Kürşat Turgut, “İslam Kelamı ve Felsefesi Açısından Dua: Mâtürîdî ve Âmiri Örneği, *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, (2021), XI, 3/1225.

⁷ Ahzâb 33/72.

⁸ Demirci Mehmet, *Mesnevî’de Akıl-Aşk Karşılaştırması*, Selçuk Üniversitesi 4. Milli Mevlânâ Kongresi (tebliğler), (Konya: Selçuk Univ. Yayınları, 1989), 153.

⁹ Muhammed Hüseyin, et-Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsiri’l- Kur’ân*, (Tahran: Mataba-i İsmailyan, 1392), 1/412.

¹⁰ Ebû’t-Tahir Mecdüddin Fîrûzâbâdî, *Kâmusu’l-Muhît*, (Mısır: DarulKütüp,1306), 4/18 19.

¹¹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, (Beyrut: Dâru’l-İhyâ, 1410), 2/222.

¹² Ebu Tâlib el-Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, trc. Yakup Çiçek, (İstanbul: Umran Yayınları, 1999), 2/14-15.

¹³ Lewis Ma’luf, *el-Muncid, fi’l-Lugâtî ve’l-Edebî ve’l-Umûm*, (Beyrut: Dâru’l-İlm, 1966), 520.

¹⁴ Ebû’l-Kâsım Hüseyin Râgıb el-İsfahanî, *el-Mufredâtu fî Garibi’l-Kur’ân*, (Mısır: Dâru’l-Şâmiye, 1961/1381), 341.

¹⁵ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi’d-Dîn*, (Mısır: Dâru’l-Kütüp, 1306), 1/85-87

yaşlılar dinin muhatabı ve sorumlusu değildirler. Dinin getirdiği mükellefiyet ancak akıl sahiplerinin altından kalkabileceği bir keyfiyettir.

Kur'an-ı Kerim'de emir ve yasakları anlama ve kavrama, dünya ve ahiret menfaatlerini ayırabilme yeteneği olarak kabul edilen aklın ne olduğu, nasıl işlediği, ayrımlarının ne olduğu belirtilmez.¹⁶ Akıl kelimesi Kur'an'da sadece biri geçmiş zaman kipinde¹⁷, toplam kırk dokuz yerde geniş zaman kipinde fiil olarak kullanılmıştır. Bu durum, muhatap alınan insanın dikkatini çekmek ve Kur'ânî lügatin sırlarını araştırmaya sevk etmesi bakımından dikkat çekicidir.¹⁸

İslam alimlerinin ancak fiilleriyle bilinebilmesi sebebiyle hakkında pek çok görüş ortaya koydukları aklın mahiyeti ne olursa olsun, şüphe yok ki insan "bilgi edinmeye yarayan bir güç" ve "bu güç ile elde edilen bilgi" şeklinde tarif edilen¹⁹ akıl vasıtasıyla ilim ve fenleri keşfeder ve onlara ulaşır. Akıl ilimdir ve cehaletin zıttıdır.²⁰ Kur'ân-ı Kerîm "ancak bilenlerin akledebileceğini" bildirir.²¹

2. Manevi Dünyamızın Merkezi: Kalp

Kur'an-ı Kerim'de insanın bilme ve inanma kabiliyetinin en temel unsurunun kalp olduğu pek çok ayette ve farklı şekillerde belirtilmiştir. Çünkü bilgi edinmeye yarayan bir güç olmasına rağmen akıl bütün hakikatleri kavrayabilecek yegane kuvvet değildir.²² Akıl Allah'ın kalbe koyduğu bir nurdur.²³ Bu sebeple kalp, insanın bilmesini, duymasını, zaman ve mekanın ötesiyle bağlantı kurmasını sağlar. Yüksek değerler kalp ile duyulur. Eğer organlar kalp ile yönetilirse davranışlar da ahlaki olur.²⁴

İnsanın anlaması ve iman etmesi kaynağını manevi bir yetenek olan kalpten almaktadır.²⁵ Kalp Allah'ın müjdeleyici ve uyarıcı ayetleri karşısında iman eder ya da küfür içine düşer. Kalp bu yönüyle zihni faaliyetlerin merkezi olduğu gibi tekzip ve tasdikinde de merkezidir.

¹⁶ Hüseyin Aydın, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, (Ankara: Pars Yayınevi, 1976), 64.

¹⁷ El-Bakara 2/75.

¹⁸ Muhammed Ali el-Cûzû, *Mefhumu'l-Akl ve'l-Kalb fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, (Beyrut: Kitap Yayınları, 1983), 55-56.

¹⁹ el-İsfahanî, *el-Mufredât*, 341-342.

²⁰ Ebu Abdillâh Muhammed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmî'l-Kurân*, (Kahire: Dârul Hadis, 1387), I/371.

²¹ el-Ankebut 29/43.

²² Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1969), 99.

²³ Hâris el-Muhâsibî, *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, thk. Taha Hüseyin Kuvvetli, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391), 204.

²⁴ Aydın, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, 49.

²⁵ Toshihiko, İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Prof. Dr. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 130.

Aklın bir anlamı da kalptir.²⁶ Kur'an-ı Kerim'de akılla aynı anlamda kullanılan kalp²⁷, insanın gerçek benliği, hakikati yakalayan eriş ve sezış kudreti olarak tanımlanır. Akletme, düşünme, anlama eylemi kalbe isnad edilmiştir.²⁸ “ *Muhakkak bunda kalbi olan için bir öğüt vardır.*”²⁹ Ayetinde kalp ile kastedilenin akıl olduğu açıkça görülebilir.³⁰ Kur'an, bu kudreti yitirenlerin hakikati anlayamayacaklarını, gerçeği görmeyi engelleyen körlüğün, gözlerin körlüğü değil, kalblerin körlüğü olduğunu dile getirmiştir.³¹

Kalp denince aklımıza ilk olarak onun insan vücudunda hayati bir organ olduğu gelse de, o insanın hakikatini oluşturan Rabbânî latifenin de ismidir.³² Kalbin insan için önemli olan maddi yapısı yanında, onun manevi olarak tüm şuur, vicdan, his ve idraklerimiz, en önemlisi de imanın ilk rüknü olan tasdik işinin gerçekleştiği mahal olması dikkat çekicidir. Bu kalp, insanın maddi-manevi varlığını sevk ve idare eden aslî benliğidir. İnsanı, ilahi ayetleri ve diğer hakikatleri anlamaya muktedir kılan yetenektir. Kalp bu yönüyle bütün inanç ve mistik düşünce akımlarında insan duyarlılığının merkezi sayılmıştır.³³ O bütün azaları sevk ve idare eden ve bütün azaların da kendine itaat ettiği bir varlıktır.³⁴ Kalp duyular ve akıl vasıtasıyla elde edilen bilgilerin toplandığı, insanın manevi dünyasının merkezidir.³⁵ Aynı zamanda ilahi tecellilere mahal olan³⁶, Allah'ın kendisine muhatap aldığı³⁷ ve son elçisinin ifadesiyle “*Allah şekillerinize değil kalp ve niyetlerinize bakar*”³⁸ Allah'ın baktığı yer konumundadır. Kalp derin zekâ ve irfanı içerir, marifet/gnosisin kutsal mabedidir.³⁹

²⁶ Ebû'l-Fazl Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1968/ 1388, c.XI, s.458; Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhît*, 4/18-19.

²⁷ Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh*, (Mısır, Dâru'l-Kitab,1377), I/204; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/ 687.

²⁸ Hac, 22/ 46; A'râf, 7/179; En'âm, 6/25; İsrâ, 17/ 46.

²⁹ Kâf, 50/37.

³⁰ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyade d-Deylemî Ferrâ, *Meâni'l- Kur'ân*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, (1980), 3/80.

³¹ Hac 22/46.

³² Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 239.

³³ Aydın, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, 46.

³⁴ Dilaver Selvi, *Kur'ân-ı Kerîm'de Velyet ve Keramet*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988), 197.

³⁵ Şerafettin Gölcük, *Kelâm*, (Konya: S.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 73. Kalp kelimesi Kur'an'da düşünce ve akıl (Kâf, 50/37), mutmain olma (Ra'd, 13/23), hidayet ve rahmet (Yunus, 10/57), temizlik (Şuârâ, 26/89), korku ve endişe (Enfal, 8/12), sıkıntı (A'râf, 7/2), hüsrân ve kin (Âl-i İmran, 3/118), iman (Nahl, 16/106), takva (Enfâl, 8/2), şüphe (Tevbe, 9/45), inkâr (Nahl, 16/22), körlük ve kapalılık (Bakara, 2/7, Muhammed, 47/16), gayreti takviye (Enfal, 8/11) gibi birçok duyu ve yeteneğin merkezi konumundadır.

³⁶ El-Bakara 2/97; el-Furkan 25/32, eş-Şuara 26/194.

³⁷ Erzurum İbrahim Hakkı Hz., *Marifetname'de Tasavvuf*, Haz. Hayrani Altıntaş, (İstanbul: Akçağ, 1981), 61.

³⁸ Ebû Abdullah Mahammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, (Kahire: Darû'l-Hadis, 1372), Zühd, 69; Ebû'l-Hüseyn Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1349), Kitâbu'l-Birr, 33.

³⁹ Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2005), 28.

Kalp metafizik alemin hakikatlerine karşı hassastır. Aklın imanî konularda dahi sürekli sorgulaması karşısında kalbin en üstün vasfı uysallığı ve derinden bağlılığıdır. İman da bir uysallık ve teslimiyettir. Allah'ı bilen Ona yakınlık duyan, gerçekleri sezen ve keşfeden kalptir.⁴⁰ Kalp içsel bir tecrübe olan sezgiyle bilgi elde etmektedir.⁴¹ Çünkü bu bilgi dış nesnelerin değil, hakikatin vasıtasız idrakidir. Sezgi temelde kalpte bulunur.⁴² “Görme, idrak etme, bir şeyin iç yüzüne vâkıf olma, sezgi” gibi anlamlara gelen⁴³ kalp gözü ya da basiret kalbin maddi ve manevi âlemdeki gerçekleri görme yeteneğidir. Kalp bu yeteneği sayesinde hakikati keşfedip, gerçeği yanlıştan ayırabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bütün ruhî ve fikrî tavırların odak noktası olarak takdim edildiğini gördüğümüz kalp, insanı Allah'a imana yönlendiren bir kuvvet ve imanın kendisinde kökleştiği yer durumundadır.⁴⁴ Çünkü ona yerleşmeyen bir imanın sadece telaffuz edilmesi samimi olmayacaktır.⁴⁵ Allah adı söylendiğinde titreyen, ürperen⁴⁶ böylece imanın pekişerek güvenin artmasını, nihayet “tahkîkî iman” halinin gerçekleşmesine imkân veren kalptir.⁴⁷ Çünkü kalp pek çok ayette de belirtildiği üzere Allah'ın varlığı konusunda akıl düzeyinde bilgi verebilen bir yetenektir.⁴⁸

Kalp, menfi yönlerde de en yoğun ve ümitsiz değişimlere uğrayandır. İnkâra saplanan⁴⁹, şüphelerin kemirip bitirdiği⁵⁰, istikâmeti ve doğruyu şaşırان⁵¹, hastalanan⁵², perdelenen⁵³, pas tutan⁵⁴, mühürlenен⁵⁵, taş haline hatta taştan bile katı hale gelebilen⁵⁶ yine insanın kalbidir. Kalp insan vücudunda, onun, kıymet ve şerefini taşıyan ya da tam tersi yaratılmışların en aşağısı⁵⁷ olması konusunda bir mihenk taşı durumundadır.

⁴⁰ el-Gaz'alî, *İhya Ulûmi'd-Dîn*, 3/7

⁴¹ el-Gaz'alî, *el-Munkızu mine'd-Dalâl*, Çev. Hilmi Güngör, (İstanbul: MEB. Devlet Kitapları, 1948), 4.

⁴² Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1980), 36, 82.

⁴³ Süleyman Uludağ, “Basiret”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul, TDV. Yayınları, 1992), 5/103.

⁴⁴ en-Nahl 16/106.

⁴⁵ el-Maide 5/41; ayrıca bkz. el-Bakara 2/204; Âl-i İmran 3/167; et-Tevbe 9/8, 64,77; el-Fetih 48/11; Hucurat, 49/14.

⁴⁶ el-Enfal 8/2.

⁴⁷ el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/464.

⁴⁸ Alparslan Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, (İstanbul: İnsan yayınları, 1992), 130.

⁴⁹ en-Nahl 16/22.

⁵⁰ et-Tevbe 9/110, 45.

⁵¹ ez-Zümer 39/45.

⁵² el-Bakara 2/10, ayrıca bkz. el-Mâide, 5/52; el-Enfâl, 8/ 49; et-Tevbe, 9/125; en-Nûr, 24/50; el-Ahzâb, 33/ 12, 32, 60; Muhammed, 47/ 20, 29; el-Müddessir, 74/ 31.

⁵³ el-En'âm 6/ 25; ayrıca bkz. el-Bakara 2/ 88; en-Nîsa, 4/ 155; el-İsrâ, 17/ 46; el-Kehf, 18/ 57; el-Fussilet 41/ 5.

⁵⁴ el-Mutaffifûn, 83/14.

⁵⁵ et-Tevbe, 9/ 87; el-Bakara, 2/7; ayrıca bkz. el-En'âm 6/ 46; el-Â'raf 7/100-101; et-Tevbe 9/ 93; Yunus 10/ 74; en-Nahl 16/108; Mû'minûn, 40/ 35; eş-Şûrâ, 42/ 24; em-Casiye, 45/ 23, Muhammed, 47/ 16; el-Munâfikûn, 63/ 3.

⁵⁶ el-Bakara 2/74; el-Mâide 5/13; el-En'âm 6/43; el-Hac 22/53; el-Hadîd 57/16.

⁵⁷ et-Tîn 95/5.

3. Akıl ve Kalbin Uyumu: Akleden Kalp

İnsanda düşünce ve inanç yapısının oluşumunda kalp ve akıl birlikte önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü Düşünme, anlama ve idrak etme yönünden kalp ve akıl arasında sıkı bir münasebet vardır.

Kur'ân-ı Kerim'de insanları akletmeye yönelten ayetler⁵⁸ olduğu gibi, akletme işini kalbin yaptığını⁵⁹, iman ve imansızlıkların kalpten çıktığını belirten⁶⁰ ayetlerde pek çoktur. Çünkü kalp, insanı gerçek bilgiye götüren bir kaynaktır. Kur'an duyularla anlaşılabilen metafizik/aşkın alanla, duyuların farkında olduğu, görünen/ şahadet alanını ayırdığı gibi her iki alanın konusu olan insan kabiliyetlerini de ayırmıştır.⁶¹ İnsan donuk bir akıldan ibaret değildir. Ona asıl canlılığını veren kalp ve aklın uyumlu çalışabilmesidir. Akıl maddî vakıaların görünen yanıyla, kalp ise bu vakıaların manevî yönüyle ilgilidir. Kalp aklın ötesindekileri açıklar ve yaratılan karşısında acizliğini anlar, imana ulaşır.

Kalp kelimesinin bilme, düşünme, tefekkür, yakîn ve nihayetinde iman ile olan irtibatı Kur'an'daki pek çok ayette açıkça dile getirilmiştir. Kalbin, aklî düşünme sürecinin önemli unsurlarından birini göstermesi açısından şu ayete bakalım: *"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur."*⁶² Yine aynı gerçek bir başka ayette şöyle ifade ediliyor: *"Kur'an üzerinde düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?"*⁶³ Buradan anlaşılıyor ki Kur'an-ı Kerim kalbe bilme ve tefekkür etme fiilini yükleyerek aşkın âlem ile ilgili bilgilerin hem akıl hem de kalp ile idrak edilmesini istemektedir. İnsanın ulaşması istenen asıl hedef budur. Kalbin, ulaşılması hedeflenen yakînî bilginin elde edilmesinde oynadığı rol, ışığın görme duyumuzla olan ilişkisi gibidir. Biz her ne kadar görme duyusuna potansiyel olarak sahipsek de, ışık olmadan hiç bir şeyi göremeyiz. Gözlerimiz, ancak ışık olduğunda işlevsel hale gelir ve bize dış dünya hakkında doğru bilgi verir. Kalp, akıl yürütme yoluyla elde ettiğimiz bilginin yakînî bilgiye dönüşmesinde benzer bir rol oynar. Kalbî tefekkür ile buluşmayan akıl yürütmeler, zayıf kalmaya mahkûmdur. Üstelik tek başına akıl yürütme, mantık kuralları içinde doğru bile olsa, yeterli değildir. Kur'an'da buyrulduğu üzere, kalbinde hastalık olanların⁶⁴ sorunu, yanlış mantıksal çıkarımlarda bulunmaları değil, kalp gözlerini kapalı tutmalarıdır.⁶⁵

⁵⁸ el-Bakara 2/164,219,266; Âl-i İmrân 3/191; el-En'âm 6/50; el-Âraf 7/176, Yunus 10/24, 101, vb.

⁵⁹ el-İsrâ 17/36.

⁶⁰ en-Nahl 16/ 22,106.

⁶¹ Hatice Teber, *"Kur'ân-ı Kerîm'de Akıl ve Kalp Kavramları"*, (Ankara: İlâhiyat yayınları, 2021), 14.

⁶² el-Hac 22/46.

⁶³ Muhammed 47/24.

⁶⁴ El-Bakara 2/10

⁶⁵ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, (Mısır: Dâru'l-Kütüb, 1954/1373),1/120; Mahmud b. Ömer ez-Zamahşerî, *Tefsîru'l Keşşaf*, (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1965), 1/45-46; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/71-72; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1956/1376), 1/48.

İnsan içgüdüleriyle hareket eden hayvanlardan farklıdır. Ona sorumluluk kazandıran akli kavrayışı içgüdüden farklıdır. O muhakeme, mukayese ve tercih edebilme yetenekleriyle kendisine verilen bilgileri değerlendirerek doğruyu, eğriden ayırma özelliğine sahiptir.⁶⁶ Bu sebeple Yüce Allah düşünmeye davet ettiği tüm ayetlerinde insanın aklını kullanarak ideal imana ulaşmasını istemektedir.⁶⁷ Aklını kullanmadığından imana eremeyenleri zemmederek onları yaratılmışların en şerlisi olarak vasıflandırır.⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm bilgi kaynağı olarak kabul ettiği akıl, kalp ve duyuların birlikte çalışmaları halinde elde edecekleri bilginin, insanı yanıltmayan doğru ve kesin bir bilgi olduğunu ifade eder.⁶⁹ İnsan tam bir tefekkür sürecinin en olgun hali olarak isimlendirilebilecek akı⁷⁰, kalbi ve duyularını birlikte kullanarak yaratılma amacına⁷¹ ulaşabilecek yani yaratıcısına iman edip ona kul olduğunu idrak edebilecektir. İşte insan bu noktada kendisinde oluşan bilgiyle imana ulaşabilmektedir. Bu yönüyle selim bir kalp ile müstakim bir aklın fitratı gereği insanı iyiye, doğruya ve faydalıya götürebilen en önemli araçlar olduğu görülecektir. Bu birliktelik insanın hem zihni hem de kalbiyle ilişkili fitrî akıl olarak isimlendirilebilir.⁷²

Kalpten bağımsız olarak, akli çıkarım yoluyla ulaştığımız genel ve soyut bilgi tek başına yeterli olabilseydi mantık kuralları dahilinde düşünen bütün insanların dinin emir ve yasaklarını kabul etmesi gerekirdi. Hakikatin kabul edilmesi ve yaşanması, bireysel ve sıradan akıl seviyesinin üzerinde bir melekenin harekete geçirilmesine bağlıdır. Kur'an'ı Kerim' de sık sık atıfta bulunulan ve hep tefekkür, tefekkür tedebbür, taakkul, tezekkür kavramlarıyla birlikte zikredilen kalbin en önemli işlevlerinden biri burada devreye girer.

Bilim tarihi de bize, bilimin gelişmesi ve ilerleme kaydetmesinin farklı düşünce çevrelerinin duyularla desteklenen akılcı sezgi ve senteze dayalı yaklaşımları ile gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.⁷³ İlahi bir vahiy süzgeci görünü ifa eden kalbin ince süzgecinden geçmeyen aklın verileri yalnız başına yeterli olmaz.⁷⁴ Akıl düşünür, kalp sever; muhabbet eder. Akıl bakar, gören ise kalptir. Akıl dokunur, hissedene kalptir. Akıl tartar ve tartışır, kalp teslim olur. Acıyan, yaralanan, heyecan duyan kalptir, akıl değil. "Akleden kalp" deyimleriyle birliktelikleri ifade edilen akılla kalp arasındaki mesafe büyüdükçe sorunlar artar, birbirlerine yaklaştıkça da içinden çıkılmaz zannedilen meseleler bile hallolur. Akıl, malumatı alır, ortaya koyar ve tanzim eder. Bilgiye ulaşmaya sebep olur. Kalp ise aklın ortaya koyduğu bu bilgiyi idrak eder. Bu durumuyla akıl kalbin hizmetindedir. Çünkü hakiki bilgi kalbin

⁶⁶ Teber, "Kur'ân-ı Kerîm'de Akıl ve Kalp Kavramları", 12.

⁶⁷ Muhammed Kutup, *Çağdaş Konumuz*, trc. Salih Uçan, (İstanbul: Dünya Yayınları, 1987), 166.

⁶⁸ el-Enfâl 8/22, 55; Tîn 85/4-6.

⁶⁹ Müminûn 23/78; el-Ahkaf 46/26.

⁷⁰ Yasin Pişgin, *Kur'an'da Akıl ve Tefsirde Akılcılık*, (Ankara: İlahiyat yayınları, 2015), 62.

⁷¹ Zâriyât, 51/56.

⁷² Seyyid Hüseyin Nasr, "İslam ve Modern Bilim Sorunu", Çev. H. Rahman Acar, *İslâmî Araştırmalar*, (İstanbul: 1991), V/2, 77.

⁷³ Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2000), 19.

⁷⁴ Ahmet Kabaklı, *Mevlânâ*, (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 1984), 110.

bildiğidir. Râzî de tefsirinde akıl ve kalbin anlayışlarının farklılığını ortaya koyar. O'na göre akıl (hissi güç ya da görücü güç) ve kalp (akledici güç) birbirinden farklıdır ve akledici güç, hissi güçten daha değerlidir. Mesela; hissi güç eşyanın sadece dış görünüşünü kavrarken, akledici güç eşyanın derinliklerine sirayet edebilir. Akledici gücün idrak alanı Allahu Teâlâ ve O'nun bütün fiilleridir. Görücü gücün idrâk alanı ise, şekiller ve renklerdir. Akledici gücün şerefine, görücü gücün şerefine nisbeti, Allah'ın şerefine, renklerin ve şekillerin değerine nisbeti gibidir. Yine akledici güç, aklî idrakin gerçekleşmesi için akledilen şeyin dış dünyada varlığına muhtaç değildir. Halbuki hissedici gücün, hissi idrakin, gerçekleştirilmesi için hissedilen nesnelere dış dünyada var olması gerekir. Muhtaç olmayan elbette muhtaç olandan daha üstündür.⁷⁵

İnsanlar sadece akıllarını kullanarak, ancak, dünya işlerini çözebilir, akıl erdirebilirler. Fakat ahiretle ilgili işler ve bunları anlamak kalbe aittir⁷⁶. Bu durumda insanın anlaması istenilen bilgi iki çeşittir. Görülen, şahadet âlemindeki bilgileri biz duyular ve aklımızla kazanabiliriz. Fakat bunun yanında gayb âlemiyle ilgili bilgileri, bir önceki bilgilerimizden çıkarıp, yorumlayabilmemiz ancak kalple mümkündür. Bu yüzden Kur'ân "kalple düşünme, akletme" deyimini kullanarak Allah'ın varlığı konusunda kalbi akıl düzeyinde bilgi verebilen bir yetenek olarak kabul eder. Kısaca kalp Kur'ân'da insanın vicdani yönü olarak belirtilmektedir.⁷⁷ O nüfuz edici bir görüğe sahiptir. Allah tarafından ilham olunandır, insanın varlığının derinlerini düşünebilir, insanı hayra ve şerre yöneltebilir. Onun bu hali insanların davranışlarında kendini gösterir.

SONUÇ

Yüce Allah tarafından, ilk peygamberden son peygambere kadar vahyolunan tüm ilahi emirler insanoğlunun sahip olması gereken evrensel değer ve ahlak ilkelerini kapsar. Tüm Allah elçilerine ahlakla ilgili emirler verilmiş ve ilahi yönlendirmeler yapılmıştır. Toplumlarda yaşanan tüm değişimlere rağmen insanlığın üzerinde ittifak ettiği doğru sözlü olmak, adaletli davranmak, iyilik yapmak, cana kıymamak, kul hakkı yememek, hoşgörü, dürüstlük gibi evrensel değerler ve ahlak ilkeleri dini değerlerle ortak özellikler ve benzerlikler içermektedir.

İnsanın akli aktivitesinin bir çeşidi olan tefekkür yetisini bireysel akılcılığa indirgeyen modern düşüncenin tersine, akıl ile kalp arasında sıkı bir bütünlük ilişkisi vardır. Bu ilişki, insanın sadece aklî değil aynı zamanda ahlâkî bir varlık oluşunun da göstergesidir.

Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette ve çeşitli şekillerde atıflarda bulunan kalp, insanın bilme ve inanma kabiliyetinin en temel unsurlarından biridir. Kalp, sadece duyguların mekânı değil aynı zamanda bir bilgi aracıdır. Kalbin elde ettiği bilgi, rasyonel ve mantıkî olmanın daha üstünde varoluşsal bir 'yakîn' olma değerine sahiptir. Gerçek bilgi ancak itminân-ı kalp ile aklî ve tecrübî yollardan elde edilen

⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 23/ 227-228.

⁷⁶ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1964/1384), 3/292.

⁷⁷ Kâf 50/33.

bilginin uyumuyla ortaya çıkar. Zira varoluşumuz üzerinde etkiye sahip olmayan bilgi, bilgi değil, ancak boş malumat olacaktır. İnsanı imana ulaştıramayan bir bilgi gerçek bilgi vasfına sahip değildir. Lakin kalbin mutmain olduğu bilgi, her türlü şek ve şüpheden uzaktır. Sahip olduğumuz bu değerli bilgi hikmet ve ahlakla temellendiğinden sadece birey için değil tüm toplum ve insanlık için de önemlidir.

Hem kendisi hem de içinde yaşadığı toplumun selameti için kalbî tefekkür yolunun öneminin idrakinde olan insan, kalp ile akıl, doğru ile iyi, yahut aklî düşünce ile manevi tecrübe arasında bir çatışma görmez. Kalbin tefekkür ve iman sürecinde oynadığı rolü kavradığımız zaman, hem aklî hem de kalbî itminana ulaşabiliriz. Kur'an-ı Kerim'in buyurduğu gibi: *"Onlar inanmışlardır ve kalbleri Allah'ı anmakla yatıştır. Muhakkak ki kalbler ancak Allah'ın zikriyle itminan bulur."* (Rad 13/28)

Kalbî akıl/ Kalbi düşünme yoluyla tefekkür eden insan, aklın sınırlı, bireysel ve indirgemeci eğilimlerine karşı çıkar ve akılda bilkuvve halde bulunan melekeleri harekete geçirmiş olur. Bu sayede idrak edemediği hakikatlerin var olduğunu ve kendi sınırlı tabiatını itiraf eden akıl, akıl-ötesi yahut akıl-üstü bir varlık alanının gerçekliğini de teyid eder. Bu şekilde rasyonel eylemlerimiz ile ahlâkî değerlerimiz arasında bir denge ilişkisi kurabiliriz. Sadece akıl yoluyla varılan her mantıksal netice, otomatik olarak bizi doğruya ve iyiye götürmeyebilir. Bireysel akıl yürütme yoluyla ulaştığımız doğruları, ahlâkî değerlerle karşılaştırmadığımız, yani kalbî bir muhasebeden geçirmedığımız zaman, aklımızın her tür egoizmi, çıkarıcılığı, zulmü ve haksızlığı, meşru ve rasyonel bir hüküm haline getirmesi zor değildir. Bu noktada kalbi düşünce gerçek bilgiye ulaşmada önemli bir adımdır. Aklî çıkarım yoluyla ulaştığımız genel ve soyut bilgiyi, ancak kalplerimiz itminan bulduğu zaman eyleme dönüştürürüz. Bunu sadece imanî konularda değil, gündelik hayatımızda da tecrübe edebiliriz. Örneğin bir konuda haksız olduğumuzu aklen bilmemiz, çoğu zaman doğru adım atmamız için yeterli değildir. Zira insan iradesi, akla muhalif hareket edebilir. Yaptığımız hataya karşılık ödememiz gereken bedeli aklen idrak etsek bile, bunu fiiliyata geçirmemiz ancak o konuda gerçek bir yakîne sahip olduğumuz zaman mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgenç, Alparslan. *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: İnsan yayınları, 1992.
- Aydın, Ali Arslan. *İslam İnançları ve Felsefesi*. İstanbul: İrfan Yayınları, 1969.
- Aydın, Hüseyin. *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*. Ankara: Pars Yayınevi, 1976.
- Beydâvî, Ebû Said Nasuriddîn Abdullah b. Ömer Kâdî. *Envârü't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, İstanbul: Dersaadet, 1314.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad. *es-Sihâh*. Mısır: Dâru'l-Kütüb, 1377.
- Cûzû, Muhammed Ali. *Mefhumu'l-Akl ve'l-Kalb fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*. Beyrut: Mektebe, 1983.
- Demirci Mehmet, "Mesnevî'de Akıl-Aşk Karşılaştırması", Selçuk Üniversitesi 4. Milli Mevlânâ Kongresi (tebliğler). Konya: (1989): 153-159.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Marifetname'de Tasavvuf*. Haz. Hayrani Altıntaş, İstanbul: Cimtay Matbaası Yayınları, 1981.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyade d-Deylemî. *Meâni'l- Kur'ân*, Mısır: Dâru'l-Kütüb, 1973.

- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin. *Kâmusu'l-Muhît*, Mısır: Darulkütüp,1306.
- Fragar, Robert. *Kalp, Nefs ve Ruh*. çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2005.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Munkızu mine'd-Dalâl*. Çev. Hilmi Güngör, İstanbul: MEB. Yayınları, 1948.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*. Mısır: Dâru'l-Kütüp, 1306.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelâm*. Konya: S.Ü.İ.F. Yayınları, 1988.
- İbn Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî. *Fusûsu'l-Hikem*. Beyrut: Daru'l- Kitabi'l- Arabî, 1980.
- İbn Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman. *Zâdu'l-Mesîrfi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1964/1384.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l -Azîm*, Kahire: Dâru'l-Fikr, 1956/1376.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*, Kahire: Dâru'l-İhyai'l-Kütubi'l-'Arabiyye, 1372.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-kitab,1388.
- İsfahanî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin Râgıb. *el-Mufredâtu fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudi. Beyrut: Dâru's-Şâmiye, 1412/1992.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Prof. Dr. Süleyman Ateş, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Kabaklı Ahmet. *Mevlânâ*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları,1984.
- Kılıç, Sadık. *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, İzmir: Nil Yayınları, 1993.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed el-Ensârî. *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kurân*, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1387.
- Kutup, Muhammed. *Çağdaş Konumuz*. trc. Salih Uçan. İstanbul: Dünya Yayınları, 1987.
- Ma'luf, Lewis, el-Muncid. *fî'l-Lugâtî ve'l-Edebî ve'l-Umûm*. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1966.
- Mekkî, Ebu Tâlib, *Kütü'l-Kulûb*, trc. Prof. Dr. Yakup Çiçek, İstanbul: Umran Yayınları, 1999.
- Muhâsibî, Hâris. *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, thk. Taha Hüseyin Kuvvetli, Beyrut: Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1349.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. "İslam ve Modern Bilim Sorunu". Çev. H. Rahman Acar. *İslâmî Araştırmalar*, (İstanbul: 1991), V/2. 77-82.
- Pişgin, Yasin. *Kur'an'da Akıl ve Tefsirde Akılcılık*. Ankara: İlahiyat yayınları, 2015.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-İhyâ, 1410.
- Selvi, Dilaver, *Kur'ân-ı Kerîm'de Velyet ve Keramet*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fî Tefsiri'l- Kur'ân*, Tahran: Mataba-i İsmailyan, 1392.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, Mısır: Dâru'l-Kütüp, 1954/1373.
- Teber, Hatice, *Kur'ân-ı Kerîm'de Akıl ve Kalp Kavramları*. Ankara: İlahiyat yayınları, 2021.

- Teber, Ömer Faruk, “İslâmîn Bir Din Olarak Benimsenmesi ve Yayılmasında Maturîdî’den Hoca Ahmet Yesevî’ye: Vasat Bir Ümmet Projesi”, *IV. Uluslararası Şeyh Şa’bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâtürîdîlik-*, (05-07 Mayıs 2017, 2017). I/ 246-255.
- Türkdoğan, Orhan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2000.
- Uludağ, Süleyman, “Basiret” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV. Yayınları, 1992. 5/103.
- Yıldırım Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Yılmaz, Sabri - Ali Kürşat Turgut, “İslam Kelamı ve Felsefesi Açısından Dua: Mâtürîdî ve Âmiri Örneği, *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 2021. XI/ 3. 1221-1243.
- Zamahşerî, Mahmud b. Ömer *Tefsîru’l Keşşaf*, Kahire: Dâru’l-Kütüp, 1953/1373.